

pabaigos. Kryžiaus žygių idėjos gyvybingumas tikrai stebina. Nors dėl Martyno Liuterio paskatintos protestantų Reformacijos kryžiaus žygių organizavimas patyrė stiprų smūgį, ir toliau liko svarbios tokios kryžiaus žygių minties sudedamosios dalys kaip krikščionių tikėjimo gynimas nuo kitatikių (visų pirma musulmonų), tikėjimas, kad teisingas karas turi dvasinę vertę (pvz., Vienos gynimas nuo turkų 1529 ir 1683 m.), tikėjimas, kad reikia padėti išsivaduoti turkų pavergtoms Pietų ir Pietryčių Europos tautoms (visų pirma Rytų krikščionims). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir kryžiaus žygių sąsajas nagrinėjo Darius Baronas, Rimvydas Petrauskas ir Sergejus Polechovas. Nepaisant šiek tiek persidengiančių temų, kartojimosi pavyko išvengti, todėl pranešimai papildė vienas kitą. Ši konferencija tapo pirmuoju tokio masto tarptautiniu forumu, kuriame buvo pristatyta Lietuvos ir kryžiaus žygių problematika. Bendra skirtingais keliais pasiekta išvada būtų tokia – XV a. Lietuvos valdovai ir diduomenė dalyvavo kryžiaus žygių judėjime. Šį reiškinį galime vertinti kaip argumentą, rodantį Lietuvos įsitraukimą į bendrą komunikacinę vėlyvųjų Viduramžių Europos erdvę.

Darius B a r o n a s
(Lietuvos istorijos institutas)

LIETUVOS VALSTYBĖS ATKŪRIMO ŠIMTMEČIUI SKIRTA MOKSLINĖ KONFERENCIJA „MODERNI VISUOMENĖ IR LIETUVOS VALSTYBĖ“

2017 m. lapkričio 9 d. Lietuvos nacionalinio muziejaus Signatarų namuose vyko Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui skirta mokslinė konferencija „Moderni visuomenė ir Lietuvos valstybė“. Ją organizavo Lietuvos istorijos institutas (organizacinis komitetas: habil. dr. Tamara Bairašauskaitė, dr. Reda Griškaitė, mgr. Monika Šipelytė, dr. Vilma Žaltauskaitė), parėmė Lietuvos nacionalinis muziejus. Pranešimus skaitė dvylika dalyvių iš įvairių Lietuvos mokslo institucijų: Lietuvos istorijos instituto, Vilniaus universiteto, Klaipėdos universiteto, Vytauto Didžiojo universiteto, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto.

Organizacinio komiteto pirmininkė habil. dr. T. Bairašauskaitė sveikinimo kalboje atkreipė dėmesį, kad ši konferencija – akademinės bendruomenės indėlis minint Lietuvos Respublikos šimtmetį, siekiant supažindinti visuomenę su pastarųjų metų naujų tyrimų rezultatais.

Konferencijos kvietime akcentuota:

Nepriklausomos Lietuvos valstybės ištakų, jos projektų, susidarymo tyrimai paprastai susitelkia ties politiniu ar tautiniu aspektais, modernių tautų formavimusi ar nepriklausomos nacionalinės valstybės vizija, politinėmis ir ideologinėmis priešstatomis, lyderių vaidmeniu kuriant valstybę ir pan. Rečiau keliamas klausimas apie kintančios (modernėjančios) XIX a. pabaigos – XX a. pradžios visuomenės, jos įvairių grupių (socialinių, etninių, *gender*, neformalių etc.) santykį su Lietuvos valstybės projektu.

Įvairių visuomenės grupių, asmenybių santykis su modernios Lietuvos kūrimu ir buvo dominuojanti pranešimų tema.

Konferencijos klausytojus ir dalyvius sveikino Lietuvos istorijos instituto direktorius dr. Rimantas Miknys, atkreipęs dėmesį į renginio vietos – Signatarų namų – simboliškumą atsižvelgiant į šios konferencijos temą – modernios Lietuvos kūrimą. Jis pažymėjo, kad konferencija – būtent visuomenei skirta akademinės bendruomenės iniciatyva, veiksmas be vyriausybės paramos, pačios institucijos lėšomis. Akcentavo XIX a. pabaigos Lietuvos visuomenės ypatumus – sugebėjimą organizuotis ir veikti savarankiškai (kai nebuvo valstybės, kuri remtų jos iniciatyvas ir idėjas). R. Miknys pastebėjo ir temos sudėtingumą bei neišbaigtumą, daugiaaspektiškumą, todėl tikėjosi įdomios diskusijos, ir dalyvių, ir klausytojų įžvalgų.

Reda Griškaitė (Lietuvos istorijos institutas) skaitė pranešimą „Tarp Senosios ir Naujosios Lietuvos: testamentinės Adomo Honorijaus Kirkoro (*Adam Honory Kirkor*, 1818–1886) ištarmės“. Pranešėja pakomentavo, kad renkantis pranešimo temą ją intriguavo „perdėm kritiškas kai kurių aušrininkų požiūris į A. H. Kirkorą ir daugiau nei entuziastingas „Aušros“ idėjų palaikymas paties A. H. Kirkoro ištarmėse, kas ypač ryšku 1884–1886 m. rašytuose laiškuose Mečislovui Davainiui-Silvestraičiui“. Ir darė išvadą esą

Kirkoras visus tris paskutinius savo gyvenimo metus ne tik atidžiai sekė lietuvių atgimimo procesą, bet ir moraliai jį palaikė – netgi daugiau negu kiti dar gyvi to įvykio liudininkai, taip pat senosios kartos atstovai – Juozapas Ignacijus Kraševskis ir Mikalojus Akelaitis.

Pranešėja pateikė ir naujos tyrėjų neaptartos medžiagos, ir kiek kitaip sudėliojo A. H. Kirkoro biografijos bei kūrybos akcentus, kuriuos įvardijo dviem dėmenimis: „Narbutas“ ir „Vilnius“. Atkreiptas dėmesys, kad

nors Narbutas anaipol ne visada vienodai palankiai žvelgė į net trisdešimt ketveriais metais jaunesnį, dargi visuomenėje kontroversiškai vertinamą kolegą, iš esmės jų ryšys buvo paremtas idėjine bendryste. Maža to, šiandien gana tvirtai galima teigti, kad kaip tik T. Narbuto veikale A. H. Kirkoras ir jo aplinka rado svarbiausius ideologinės atspirties sandus.

Vilniaus dėmuo taip pat aptartas per A. H. Kirkoro ir T. Narbuto santykį su šiuo miestu. Baigiant atkreiptas dėmesys, kad

šiandien derėtų kalbėti ir apie vadinamosios Vilniaus senienų muziejaus kartos donorystę „Aušros“ ideologijai; kartos labai savitos, labai intelektualios, dirbusios Lietuvai net ir tada,

kai atrodė, kad dirbti jau nėra kam, maža to, veikusios daugiau nei sudėtingomis sąlygomis, išgyvenusios didžiuosius psichologines traumas.

Paminėta ir tai, kad 2018-ieji – Lietuvos valstybingumo jubiliejaus metai, kai minima ir 200 metų nuo A. H. Kirkoro gimimo.

Tomas Petreikis (Vilniaus universitetas) skaitė pranešimą „Romantiškoji Andriaus Vištelio nepriklausomos Lietuvos vizija (tautinės, konfesinės ir socialinės takoskyros)“. Pranešėjas priminė šios kontroversiškos asmenybės – aušrininko – biografijos detales, atskleidė jo istoriografinį vaizdinį. A. Vištelio veikloje, pažiūrose analizavo tautinę („tapatybės konfliktas – kas yra lietuvis ir kokia turi būti Lietuva?“), konfesinę („religinis konfliktas – kas yra tikėjimas ir koks tautos santykis su vyraujančia katalikybe?“), socialinę („socialinis konfliktas – kas yra būsimas Lietuvos pilietis ir kokios socialinės kilmės žmonės kurs Lietuvą“) sampratas ir parodė jų ypatumus, originalumą lyginant su kitais aušrininkais.

Monika Šipelytė (Lietuvos istorijos institutas) skaitė pranešimą „Juozo Gabrio Odisėja: modernaus valstybininko (at)gimimas“. Ji pabrėžė, kad J. Gabrys – žurnalistas ir politikas, itin kontroversiška asmenybė, pasižymėjusi savita visuomenine politine veikla tiek per Pirmąjį pasaulinį karą, tiek Lietuvos Respublikos metais, nors daugiausia laiko gyveno Prancūzijoje ir Šveicarijoje (pastarojoje aktyviausiai veikė Pirmojo pasaulinio karo metais). Ten telkė originalų bendraminčių ratą, kūrė grįžimo į Lietuvą projektus ir siekė realizuoti savo politines ambicijas. Pranešėja pateikė J. Gabrio biografinius duomenis, anuometinių politinių procesų, kultūrinės veiklos vertinimą remdamasi jo paties tekstais, atsiminimais. Pristatyti jo mokslai ir veikla Paryžiuje, kelionė JAV ir veikimas Vokietijoje Pirmojo pasaulinio karo metais. Pranešėja pateikė įdomių įžvalgų, kaip J. Gabrys formavo savo kaip modernios Lietuvos veikėjo tapatybę, kaip reflektavo savo veiklą.

Paulius Subačius (Vilniaus universitetas) skaitė pranešimą „Valstybė kaip Maironio poezijos autoredegavimo veiksnys“. Pranešėjas atkreipė dėmesį į savotišką paradoksą, kad Maironis skelbė eiles to paties pavadinimo knygoje ir kartu intensyviai redagavo bei keitė savo kūrinius. Tačiau visuomenėje gyvuoja gana statiškas Maironio kūrybos paveikslas, nors literatūros istorikai į kūrinių redagavimą atkreipia dėmesį. Pastebėta, kad kartais kalbant apie XIX a. pabaigos kūrinius (1895 m. „Pavasario balsų“ rinkinį) cituojami tekstai iš XX a. kanoninių leidimų (pavyzdžiui, 1920 m. Maironio raštų), nors jie nėra tapatūs. Pranešėjas kėlė klausimą ir analizavo, kaip Maironio autoredegavimas koreliuoja su politinės būklės pokyčiais, kaip valstybė paveikė Maironio kūrinių redagavimą, kūrinių sekos pokyčius rinkiniuose. Teigė, kad galimas požiūris, jog ne Lietuvos nepriklausomybė yra „Pavasario balsų“ vaisius, o atvirkščiai. Analizuotas autorinis leidybinis egzempliorius, kurį Maironis rengė 1918 m. pavasarį–rudenį, nors išleido tik 1920 m. Pastebėta, kad Maironis labai savitai įsitraukė į besirandančios valstybės rūpesčius ir labai konkrečiai juos reflektavo. Rinkinyje buvo net 25 naujai sukurti tekstai, jis buvo „savotiškai demokratiškai liaudiškai puošnus“ ir „vizualiai įtraukiantis Lietuvos valstybę į europinį kontekstą“.

Olga Mastianica - Stankevič (Lietuvos istorijos institutas) skaitė pranešimą „Lietuvos valstybingumo vertinimas baltarusių tautiniame diskurse“, kuriame tyrimą koncentravo į XX a. pirmąjį dešimtmetį. Esminis pranešime keliamas klausimas:

ar 1905 m. lietuvių inteligentų iškelta Baltarusijos kaip atskiro politinio ir teritorinio vieneto idėja buvo savalaikė ir priimtina baltarusių politinėms jėgoms, kurioms tuo metu iš esmės atstovavo vien baltarusių socialdemokratinė kryptis?

Buvo apžvelgta baltarusių pozicijų raida: inteligentijos pozicijos laikytis istorinės Lietuvos valstybingumo koncepcijos, kurią atspindėjo pirmieji periodiniai leidiniai baltarusių kalba. Pranešėja pastebėjo, kad

Lietuvių inteligentija griežtai pasisakė už autonomiją Lietuvos etnografinėse ribose, kuriose dominuotų lietuviškai kalbantieji. Tuo tarpu lenkų, žydų ir baltarusių tautinių judėjimų atstovai gynė istorinės Lietuvos valstybingumo koncepciją. Pastaroji baltarusių inteligentijos pozicija buvo itin netikėta ir labai kritikuojama lietuvių politinių partijų ir grupuočių atstovų. Baltarusių tautinio judėjimo veikėjams vienareikšmiškai siūlyta svarstyti Baltarusijos kaip atskiro politinio ir teritorinio vieneto sudarymo galimybę.

Baigiant pastebėta, kad „iš esmės iki Pirmojo pasaulinio karo lietuvių inteligentija gana rezervuotai laikėsi baltarusių tautinio judėjimo atžvilgiu. Galima sakyti, kad lietuviškajame nacionaliniame diskurse buvo pasirinkta „tylos“ taktika, kuri vienareikšmiškai liudijo lietuvių tautinio judėjimo poziciją baltarusių tautinį judėjimą verčiau laikyti konkurentu nei sąjungininku, visų pirma kalbant apie Lietuvos valstybingumo projekcijas“.

Vasilijus S a f r o n o v a s (Klaipėdos universitetas) skaitė pranešimą „Didžiojo karo patirtys ir požiūriai į valstybę Lietuvoje tarpukariu“. Pranešėjas analizavo, kaip dabartyje funkcionuojanti vadovėlinė tiesa apie modernios Lietuvos valstybės pradžią, paskelbtą 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybos nutarimu, veikė anuometinėje visuomenėje, kaip ji buvo priimta, kokių visuomenės grupių itin akcentuota. Taigi analizavo atminties pasakojimus apie Lietuvos valstybės atsiradimą tarpukariu. Jis nurodė pačių Nutarimą pasirašiusių indėlį kuriant savo pasakojimą, vėliau – Steigiamojo Seimo kurtą pasakojimą. Pranešime svarstyta, kaip bendrasis pasakojimas „turėjo veikti tuos, kurių asmeninės patirtys buvo kitokios ir neįsipaišė į vyraujančią naratyvą“. Konkrečiai kalbėta apie patirčių skirtumus, atsiradusius dėl Didžiojo karo. Kitokios patirties turėjo beveik 0,5 mln. Lietuvos gyventojų (apie 400 tūkst. po 1918 m. sugrįžusių pabėgėlių ir 140 tūkst. Klaipėdos krašto gyventojų). Taigi beveik „1/4 Lietuvos gyventojų dėl savo skirtingų patirčių turėjo maža galimybių tapatintis su istoriniu naratyvu apie Lietuvos atsiradimą, kuris įsitvirtino ketvirtajame dešimtmetyje“. Pirmiausia omenyje turimi Didžiojo karo veteranai (menkai angažuoti nepriklausomos Lietuvos idėjai ir „daugelis jų visai nematė savo patirčių sąsajos su sėkmės istoriją pasakojusiu istoriniu naratyvu, įsitvirtinusi ketvirtajame dešimtmetyje“) ir dalis visuomenininkų, kurie nedalyvavo Lietuvos Tarybos veikloje, tačiau aktyvai reiškėsi I, II ir III Seime.

Vilma Žaltauškaitė (Lietuvos istorijos institutas) skaitė pranešimą „Paklusnumo norma ir socialinis aktyvumas Romos katalikų dvasininkų luome. XIX a. pabaiga – XX a. pradžia“. Pranešime siekta parodyti, ką XIX a. pabaigos dvasininkui reiškė apsisprendimas būti socialiai aktyviam (įsitraukti į lietuvių tautinį judėjimą, priimti nacionalizmo idėjas). Analizuota, kaip aktyvumas kaip socialinė laikysena, aktyvumas kaip socialinė kultūrinė norma derėjo greta kitų įprastų dvasininkų luomui kultūrinių normų (paklusnumo). Pastebėta, kad tokia aktyvi laikysena nebuvo savaime suprantama. Išvados teigta, kad etnolingvistinis nacionalizmas ir socialinis aktyvumas nebuvo *a priori* būdinga XIX a. paskutiniųjų dešimtmečių, XIX. pabaigos dvasininkui Lietuvoje. Todėl svarbu įvertinti tų asmenų veiklą ano meto sociokultūriniame kontekste. Jie plėtė paklusnumo kultūrinės normos turinį, derino teologinį paklusnumą su XIX a. pabaigos atsinaujinusių Bažnyčios socialiniu mokymu, atsižvelgė į Lietuvos socialinį politinį kontekstą ir formavo naują katalikiško veikimo turinį.

Gediminas Kasparavičius (Vytauto Didžiojo universitetas) skaitė pranešimą „Pramoninių kapitalistų socialinė grupė XIX a. pab. – XX a. pr.: objektas ir istoriografija“. Pranešėjas atkreipė dėmesį, kad pramonininkai, verslininkai taip pat įsitraukė į modernios valstybės kūrimą, tačiau pastebėjo, kad istoriografija Lietuvoje šiuo klausimu yra gana skurdi, joje nerasime pramonininkų kapitalistų socialinės grupės portreto. Išimtis – dėmesys Vileišių ekonominei ir tautinei veiklai. Antroje pranešimo dalyje susitelkta į pramonininkų brolių Tilmansų ir brolių Frenkelių ekonominės veiklos analizę, jų neabejingą santykį su savo bendruomene, o platesne prasme – visuomene.

Vygantas Vareikis (Klaipėdos universitetas) skaitė pranešimą „Modernizacijos procesai ir Lietuvos visuomenė Pirmojo pasaulinio karo metais“. Jis analizavo kaip karas, vokiečių okupacija paveikė Lietuvos visuomenę, inicijavo modernizacijos procesus („karo metai Lietuvoje veikė ne tik ūkinius ar politinius procesus, bet ir kultūrinius pokyčius, susijusius su vokiečių vykdoma Rytų Europos žemių „sukultūrinimo“ politika“), aptarė kultūrinius skirtumus tarp vokiečių ir rusų kareivių elgesio. Atkreipė dėmesį, kad „karo paskelbimas, mobilizacija, prievartiniai perkėlimai ir agrikultūrinės Lietuvos gyventojus užklupę tikro karo įvykiai buvo žiaurus, netikėtas ir šokiruojantis išbandymas, po kurio Lietuvoje susiformavo kitokia politinė kultūra ir kitoks gyventojų mentalitetas“.

Auksuolė Čepaitienė (Lietuvos istorijos institutas) skaitė pranešimą „Tylios istorijos: kasdienis gyvenimas ir jo pokyčiai XIX a. pab. – XX a. pr. Lietuvoje. Etnologinis požiūris“. Pranešime, remiantis etnologijos mokslo prieiga, koncentruotasi į visuomenės kasdienį gyvenimą kaip nebylų viešų įvykių foną. Kasdienybė rekonstruota gilinantis į lietuvišką periodinę spaudą – „Vilniaus žinias“ (1904–1909). Pripažįstama, kad jos buvo reikšmingas veiksnys buriantis į vieningą bendruomenę. Pranešėja įvertino laikraščio socialinį kontekstą, leidybinius tikslus ir adresatą. Su tuo siejo spaudoje pateikiamos infor-

macijos turinį. Įvertino kultūrinių stereotipų funkcionavimą „naujo laikmečio“ leidinio straipsniuose (pavyzdžiui, rekomendacijas skaityti spaudą laisvalaikui, užsiimti savišvieta), aptarė iškalbingiausias temas, kurios atskleidžia kasdienybę ir jos pokyčius.

Juozapas Paškauskas (Lietuvos istorijos institutas) skaitė pranešimą „Modernus turistat atranda Lietuvą (XIX a. pab. – XX a. pr.)“. Pranešėjas pakomentavo vartojamą „modernaus turizmo“ sąvoką, kurioje svarbūs du dėmenys: konvejerinis kelionių organizavimas bei tai, kad modernus komercinis turizmas turėtų būti racionalizuotas savęs tobulinimo instrumentas (pagal Louise'o MacReynoldso knygą *Russia at Play. Leisure Activities at the End of the Tsarist Era*). Tačiau taip pat pažymėjo,

kad XIX ir XX a. sandūros Lietuvoje nebuvo sukurtas daugiau mažiau išplėtotas komercinio turizmo tinklas, o Rusijos imperijos kontekste Lietuvos teritorija nebuvo tarp populiarių imperinių lankytinų vietų. Kadangi neegzistavo komercinio turizmo tinklas, kalbėti apie turistus pirmąją prasme (keliones kaip masinės produkcijos rezultatą) – problematiška, nes keliaujant po kraštą paprastai tekdavo savarankiškai rūpintis transportu, bilietais, dokumentais, nakvyne ar valgiu.

Visgi pastebėta išimčių: „XIX a. antroje pusėje modernias turistines keliones pradėjo organizuoti ir pavieniai kurortų savininkai“. Edukaciniam auklėjamajam modernaus turizmo aspektui pranešėjas su išlygomis priskyrė moksleivių ekskursijas. Šiuos du aspektus ir analizavo.

Viktorija Šeina (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) skaitė pranešimą „Lietuvybės samprata XIX a. pab. – XX a. pradžios literatūros istoriografijoje“. Pranešėja atkreipė dėmesį, kad „ryškiai pastebimas lietuvių literatūros istoriografinio diskurso suaktyvėjimas datuotinas XIX–XX a. sandūra, šį suaktyvėjimą neabejotinai lėmė tautinio atgimimo laikų lietuvių visuomenės poreikis apsibrėžti savo tautinį ir kultūrinį identitetą. Mat be kitų funkcijų (tokių kaip literatūrinio kanono konstravimas ar istorinio naratyvo formavimas), nacionalinės literatūros istorija formuoja bendruomenės savivoką. Tokiu būdu lietuvių literatūros samprata yra neatsiejamai persipynusi su pačios lietuviybės (ar lietuviškumo) problema.“ Buvo aptarti trys nacionalinės literatūros istorijos modeliai su jų formuota lietuviybės samprata.

Pirmoji, etnolingvistinė koncepcija remiasi herderiškąja tautos dvasios apsimėškimo tautinėje kalboje ir ja surkurtoje literatūroje idėja. Ji buvo įtakingiausia tautinio atgimimo metais [...]. Antroji, daugiakalbės nacionalinės literatūros samprata grįsta daugiatautės LDK visuomenės kultūrine tradicija. M. Biržiškos požiūriu, ji išliko gyvybinga iki 1863 m. sukilimo numalšinimo. Vėliau Lietuvos kultūrinėje erdvėje esą ėmusi dominuoti su šia tradicija nebesitapatinti lietuviakalbė literatūra. Trečioji – Juozo Gabrio suformuota nacionalinės literatūros samprata daugiausia perėmė M. Biržiškos koncepciją. Tačiau J. Gabrys daugiakalbystę lietuvių literatūroje pripažino tik LDK gyvavimo laikotarpiu (įskaitant ATR periodą), o carinės Rusijos laikų lenkiškos Lietuvos literatūros lietuvių kultūriniu paveldu nelaikė.

Baigiamojoje diskusijoje pasisakė T. Bairauskaitė, Aurelijus Gieda (Vilniaus universitetas) Zita Medišauskienė (Lietuvos istorijos institutas), P. Subačius. A. Gieda atkreipė dėmesį į Vasario 16-osios „stebuklišumą“ – esą socialiniai politiniai procesai vyko ir įvyko, nepaisant įvairių kliūčių. Z. Medišauskienė diskutavo su A. Gieda, atkreipė dėmesį, kad šia konferencija siekta parodyti visuomenės raidos ir pokyčių kelią iki nepriklausomybės paskelbimo, parodyti, kad jau iki Pirmojo pasaulinio karo visuomenėje vyko procesai (pažymėjo socialiai aktyvių žmonių faktorių, nelegalias ir legalias draugijas), buvo jėgos, kurios vėliau sąlygojo valstybės kūrimą, joje ir jai dirbo. Tuo tarpu konferencijos pranešimai parodo ir kitokią visuomenės būklę, neeliminuoja įtampų, įvairių socialinių grupių įvairių laikysenų valstybės idėjos atžvilgiu. T. Bairauskaitė baigė konferenciją pripažindama, kad ir po jos tyrėjams lieka daug tirtinų temų, aktualių jiems ir visuomenei.

Vilma Žaltauskaitė
(Lietuvos istorijos institutas)